

EHL-İ HAK ALEVİLERİN TARİHİ KAYNAKLARINDA ŞAH İSMAİL HATAYİ

Shah Ismail Khatai in the Historical Sources of the Ahl-i Haqq Alevi

Schah Ismail Khatai in den historischen Quellen der Ahl-e-Haqq-Aleviten

İlgar BAHARLU *

ÖZ

Kuruluşundan itibaren Erdebil Dergâhı Anadolu insanını kendine cezbederek bu insanlar için kutsal mekân haline gelmiştir. Söz konusu dergâhın etrafına toplananlar Safevi mürşitlerine gönül vererek ilerleyen süreçte bir Kızılbaş Alevi devletinin ortaya çıkışına imkân sağlayarak Kızılbaşlar Alevi olarak tarihe damgalarını vurmuşlardır. Kızılbaşıye Devleti¹ ise bu hanedanın soyundan gelen Şah İsmail Hatayi tarafından resmiyet kazanmıştır. Fakat Şah İsmail Hatayi; Anadolu, Balkanlar ve Irak gibi coğrafyalarda yaşayan Alevi zümreler arasında bir devletin kurucusu olmanın yanı sıra bir mürşid-i kâmil ve bir ulu ozan olarak da kabul görmüştür. Hatta söz konusu Aleviler nezdinde Hatayi, siyasi kişiliğinden daha çok karizmatik inanç önderi olarak kabul görmüştür. Öyle ki söz konusu Alevi zümrelerin arasındaki söylence, “*Hatayi’siz cem yapılmaz*” diyerek ibadetlerinde ismi anılmadan olmayacak şahsiyetin Hatayi olduğunu göstermektedir.

Mezkûr coğrafyaların yanı sıra yoğun bir Alevi nüfusa sahip olan coğrafyalardan biri İran’dır. Geniş bir coğrafyaya sahip olan günümüzdeki

* Doç. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Hacı Bektaş Veli Araştırma ve Uygulama Enstitüsü, Alevi Bektaşî Kültürü Anabilim Dalı, ilgarbaharlu@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5200-1705.

1 Tarih-i Alemâra-yı Abbâsî ve Mesâib’ün-nevasıb gibi kimi Safevi dönemi kroniklerinde söz konusu devlet ve ülkenin ismi Kızılbaşıye şeklinde kaydedilmiştir.

İran, bir hipernim olan Ehl-i Hak ismi altında Türkiye'den sonra en çok Alevi nüfusuna sahip coğrafyadır. Ehl-i Hak Alevileri yüz yıllardan beri bu coğrafyanın dört bir yanına yayılmış ve kendi inanç sistemlerini yaşamayı ve yaşatmayı başaran kapalı toplumlardan biri olmuş tur. Söz konusu Ehl-i Hak hanedanları² Türk, Kürt, Lor ve Lek gibi farklı etnisite mensuplarından oluşmuştur. Bunlar güçlü bir sözlü kültürün yanı sıra yazılı tarihî kaynakları muhafaza ederek mensubu oldukları inancın yol ve erkanını uygun bir şekilde günümüze kadar devam ettirmişlerdir. Bu Alevi zümrelerin kaynakları incelemeye alınınca *veliler ve kutsallar* çevresinde oluşan bir inanç sistemine şahit olmak mümkündür. Bu noktada Anadolu Aleviliğinde önemli bir yere sahip olan Şah İsmail Hatayi'nin Ehl-i Hak zümreleri içerisindeki yeri ise merak konusudur. Aslında Türkiye'nin kadim komşusu olan İran'ın orta ve yeni çağ tarihi söz konusu olunca anılan bu iki ülkenin sosyo-kültürel siyasi ve ekonomik açıdan büyük benzerliklere sahip olduklarını düşünmek mümkündür. Bu doğrultuda bir tasavvufi ve batınî inanç mensubu olan Ehl-i Hak Alevilerin de Anadolu ve Balkanlardaki Alevilerden tarihi açıdan farklı olmadıkları var sayımı yerine olur. Özellikle söz konusu Safevi tarihi bağlamında Kızılbaş devletinin tarih sahnesine adım atması ile Ehl-i Hakların da bu tarih içerisinde tıpkı Anadolu ve Balkanlardaki Aleviler gibi yer almaları gayet normaldir. Fakat Hatayi'nin anılan İran, Ehl-i Hak Alevileri içerisindeki yeri ve bu zümrelerin Şah Hatayi'e bakışı tarihî ve inançsal kaynaklar eşliğinde ele alınmamıştır.

Bu doğrultuda söz konusu Ehl-i Hak Alevileri arasında kabul gören kaynaklara bakılınca Şah İsmail Hatayi'nin önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Hatayi -bu çalışmada ulaşılabildiğimiz kaynaklarda- Ehl-i Hak hanedanlarının nezdinde bu inanç sisteminin kutsal şahsiyetlerinin mazharı olarak görülmektedir. Dahası Ehl-i Hak gûyende ve Hak âşıklarının kelimelerinde (deyiş/nefes) genel olarak bu inanç sisteminin kutsal kişileri ile birlikte anılmakta olup bir veli olarak kabul görmektedir. Ehl-i Hak kaynaklarında Şah İsmail Hatayi, belli bir dönemde Hakk'ın yolunu yaymak için ortaya çıkmış bir zattır.

Anahtar Kelimeler: Şah İsmail Hatayi, Ehl-i Hak, Safevi Devleti, Kızılbaş, Alevi.

2 Ehl-i Hak Alevilerde, Sultan İshak tarafından kutsal aile veya ocak diyebileceğimiz yedi hanedan tesis edilmiştir. Sonraki yüzyıllar ise bu yedi hanedana dört hanedan daha eklenmiştir. Bu çalışmada ocak kavramı yerine mütalaa konusu olan Ehl-i Haklar arasında kabul görülen hanedan terimi kullanılacaktır.

ABSTRACT

Since its establishment, the Ardabil Sufi lodge has attracted the people of Anatolia, becoming a sacred space for them. Those who gathered around this lodge, by dedicating themselves to the Safavid guides, eventually facilitated the emergence of a Kızılbaş Alevi state, leaving their mark on history as Kızılbaş Alevis. The Kızılbaş State¹ was officially founded by Shah İsmail Hatayî, who was a descendant of this dynasty. However, Shah İsmail Hatayî is not only regarded as the founder of a state among Alevi communities living in regions such as Anatolia, the Balkans, and Iraq, but also as a perfect guide (*mürşid-i kâmil*) and a great poet. In fact, in the eyes of these Alevi communities, Hatayî is considered more as a charismatic spiritual leader than a political figure. In the tales among these Alevi groups, the saying “No *cem*s is held without Hatayî” reflects the importance of Hatayî, showing that his name must be invoked for the ritual to be complete.

In addition to these regions, Iran, which has a significant Alevi population, is one of the lands with a high concentration of Alevi followers. Contemporary Iran, a vast country, is home to the largest Alevi population after Turkey, under the broader term “Ehl-i Hak.” For centuries, the Ehl-i Hak Alevis have spread across this region and managed to preserve and live their belief system within closed communities. The Ehl-i Hak dynasties² consist of various ethnic groups such as Turks, Kurds, Lor, and Lek. These communities have maintained their beliefs by preserving a strong oral culture as well as written historical sources. When examining the sources of these Alevi groups, one can observe the belief system formed around saints and sacred figures. In this context, the place of Shah İsmail Hatayî in the Ehl-i Hak groups, which hold a significant place in Anatolian Alevism, is a matter of interest. In fact, when considering the history of the Middle and Early Modern periods of Iran, one may conclude that these two countries share great socio-cultural, political, and economic similarities. Therefore, it is reasonable to assume that the Ehl-i Hak Alevis, as adherents of a Sufi and esoteric belief, are not historically different from the Alevis of Anatolia and the Balkans. Particularly, with the

-
- 1 In some Safavid period chronicles, such as **Tarih-i Alemâra-yı Abbâsî** and **Mesaib'ün-nevasib**, the name of the state and country is recorded as Kızılbaşîye.
 - 2 In the Ehl-i Hak Alevis, seven dynasties, which can be referred to as sacred families or households, were established by Sultan İshak. In the following centuries, four more dynasties were added to these seven. In this study, the term “dynasty” accepted among the Ehl-i Hak, rather than the concept of “ocak,” will be used.

rise of the Kızılbaş state in the context of Safavid history, it is natural for the Ehl-i Hak to also have their place in history, just as the Alevi communities in Anatolia and the Balkans did. However, the position of Hatayi among the Ehl-i Hak Alevis in Iran, and their view of Shah Hatayi, has not been thoroughly discussed in historical and belief-based sources.

In this regard, it can be seen from the sources accepted among the Ehl-i Hak Alevis that Shah İsmail Hatayi holds an important place. According to the sources available in this study, Hatayi is regarded as a sacred figure of this belief system among the Ehl-i Hak dynasties. Moreover, in the verses of the Ehl-i Hak and the words of the lovers of Hak (the divine) (poems/songs), this belief system's sacred figures are generally mentioned, and Hatayi is recognized as a saint. In Ehl-i Hak sources, Shah İsmail Hatayi is depicted as a figure who emerged at a certain period to spread the path of God.

Keywords: Shah İsmail Hatayi, Ehl-i Hak, Safavid State, Kızılbaş, Alevi.

ZUSAMMENFASSUNG

Seit seiner Gründung hat das Kloster von Ardabil die Menschen Anatoliens angezogen und wurde für sie zu einem heiligen Ort. Diejenigen, die sich um dieses Kloster versammelten, wurden zu Anhängern der Safawiden-Meister und sorgten im weiteren Verlauf für die Entstehung eines Kizilbasch-Staates, womit sie als alevitische Gruppierung in die Geschichte eingingen. Die offizielle Gründung des Kizilbasch-Staates erfolgte unter Schah Ismail Khatai, einen Nachfahren der Dynastie. Doch Schah Ismail Khatai war für die Aleviten in Anatolien, auf dem Balkan und im Irak nicht nur der Gründer eines Staates, sondern auch ein vollkommener Meister (*mürşid-i kâmil*) und ein bedeutender Dichter, wobei die religiöse Bedeutung Khatais stets überwog. Dies zeigt auch die Wendung „Keine Cem ohne Khatai“, durch der diese Gemeinden die Unverzichtbarkeit Khatais zum Ausdruck bringen.

Neben den genannten Regionen gibt es auch im Iran eine bedeutende alevitische Bevölkerung. Der heutige Iran ist ein großflächiger Staat, in dem nach der Türkei die zahlenmäßig größte alevitische Bevölkerung beheimatet ist, für die der Oberbegriff *Ahl-e Haqq* verwendet wird. Die *Ahl-e Haqq* haben sich seit Jahrhunderten in allen Teilen dieser Region verbreitet und es als geschlossene Gemeinschaft geschafft, ihr Glaubenssystem zu bewahren und weiterzugeben. Die *Ahl-e Haqq*-Dynastien, die sich aus Angehörigen verschiedener ethnischer Gruppen wie Türken, Kurden, Luren und Lak zusammensetzen, haben ihr Glaubenssystem mittels einer starken mündlichen Tradition und niedergeschriebener historischer Quellen entsprechend seines Weges und seiner Konventionen bis in die Gegenwart bewahren können. In diesen historischen Quellen stößt man auf ein Glaubenssystem, das sich um Heilige und Sakrale entwickelt hat. Die Bedeutung von Schah Ismail Khatai, der im anatolischen Alevitentum eine bedeutende Rolle spielt, für die *Ahl-e Haqq* ist dabei von besonderem Interesse. Aus einer historischen Perspektive betrachtet, sollte sich die Geschichte der *Ahl-e Haqq* nicht wesentlich von der der Aleviten in Anatolien und auf dem Balkan unterscheiden. Dass die *Ahl-e Haqq* infolge der Entstehung des Kizilbasch-Staates wie die Aleviten Anatoliens und des Balkans Teil der safawidischen Geschichte, ist selbstverständlich. Der Stellenwert Khatais für die iranischen *Ahl-e-Haqq*-Aleviten und ihr Blick auf Schah Khatai sind jedoch bisher nicht unter Bezugnahme auf die verfügbaren historischen und religiösen Quellen behandelt worden.

Aus den von den *Ahl-e Haqq* anerkannten Quellen geht hervor, dass Schah Ismail Khatai eine herausragende Stellung einnimmt. In den in dieser Studie konsultierten

Quellen wird Khatai von den Ahl-e-Haqq-Dynastien als Verkörperung der heiligen Persönlichkeiten dieses Glaubenssystems angesehen. Zudem wird er in den Dichtungen und Liedern (*deyiş/nefes*) der Aschik und Guvende der Ahl-e-Haqq häufig zusammen mit den heiligen Persönlichkeiten dieses Glaubenssystems erwähnt und als Heiliger angesehen. In den Quellen, die in verschiedenen Sprachen verfasst wurden, wird Schah Ismail Khatai als eine Persönlichkeit beschrieben, die in einer bestimmten Epoche auftrat, um den Weg der Wahrheit (Gottes) zu verbreiten.

Schlüsselwörter: Aleviten, Schah Ismail, Safawidenstaat, Ahl-e Haqq, Kızılbaş, Aleviten.

Giriş

Tasavvuf tarihinde sufiler kendilerini *Ehl-i Hak* (Hak ehli) ve *Ehl-i Hakikat* (hakikat ehli) olarak ehl-i zahirden (zahir ehli) ayırmışlar. Sufiler dünyasında şeriat, tarikat ve marifet kapılarından geçen ve hakikate ulaşanlar ise *Hak ve hakikat ehli* olarak anılmıştır.

İran Ehl-i Hakları veya başka isimleriyle *Yarsan*, *Yaristan*, *Taiife*, *Ayin-i Hakikat* ve *Ayin-i Yarı* genel olarak *Ehl-i Hak* ismi ile bilinmektedir. Günümüz İran'ında bu isim bir hipernim (hypernym) olarak senkronik ve eklektik yapıya sahip olan bir inanç sisteminin mensuplarını tanımlar. Nitekim Ehl-i Hak terimi, ülkenin dört bir yanında tarih boyunca değişik isimlerle anılan zümreler tarafından kabul görmüş ve muhtelif taifeler ve farklı etnisite mensuplarını tanımlamaktadır.

Araştırmacılar, bu inanç sisteminin ortaya çıkışını hicri birinci ve ikinci yüzyıllar olarak kabul etmişlerdir (Rostemi, 2014: 13; Safızade, 1997: 23). Ehl-i Haklara göre bu inanç sistemi, Behlül Mâhî, Baba Serheng, Şah Huşin ve Baba Navüs gibi İnanç önderleri vasıtasıyla şekillenmiş ve 13. veya 14. yüzyılda Seyit İshak Berzenceyî yani Sultan İshak veya Sultan Sahak tarafından sistemli bir hal alarak disipline edilmiş ve muntazam bir inanç sistemi olarak tarihî seyrine devam etmiştir.

Sultan İshak, Ehl-i Hak inanç sisteminin devamı ve bu inanca mensup olanların birlikteliğini sağlamak adına önemli bir düzenlemede bulunmuştur. Bu da Ehl-i Hak hanedanların oluşumudur. Öyle ki Sultan İshak kendi taliplerinin önderliği için Ehl-i Hak zümreleri, yedi pir ve mesnetnişine/postnişine emanet etmiştir ki zaman içerisinde -daha önceden kendisinin müjdelemesi ile (Omid, 2022: 41)³- dört hanedan daha bu hanedanlara eklenmiştir.

Talipler arasında *seyit* ismi ile bilinen her hanedan önderinin konumuna bakılınca Ehl-i Hakların Anadolu Aleviliğinin de merkezinde yer alan veli kültü etrafında şekillenmiş bir inanç sistemine bağlı oldukları anlaşılmaktadır.

3 *Sultan Sabak oldu geldi yarlık şartını bağladı
Nişan verdi Kırmızı'yı gelir sürür devranını
Kırmızı'dan Muhammed Beg bindi velayet adına
Yarlık şartın tazeledi pak eyledi meydanını
Kul-oğlu*

Veli kavramı, velayet inancı üzerinde şekillenerek velayet hakkına sahip ulu şahsiyetleri ifade etmek için kullanılır. Kavram, tarihsel olarak ataların ve ulu şahsiyetlerin ruhlarını memnun etme inancı olan atalar kültürünün İslam inanç dairesi içerisinde geçirdiği değişimle oluşan veli kültürüne bağlıdır (Akın, 2022: 111). Bu doğrultuda Ocak, dinî karizmatik şahsiyetlerin benliğini Allah'ta yok etmek suretiyle birtakım üstün vasıflar kazanarak harikulade şeyler izhar edebilen büyük insanlar (1984: 5-6) olduğunu vurgular. Söz konusu dinî karizmatik şahsiyetler, mitik dönemden günümüze kadar geçirdikleri değişim ve dönüşümlerle bir kültürel süreklilik arz ederek bir çekim gücü oluşturmuşlar, kült oluşturmuş ulu şahsiyetlerinin etrafında; inanış, anlatı, ritüel, deneyim ve motivasyon boyutları şekillenmiştir (Akın, 2021: 120).

Alevi inanç sisteminde zikredilen kut sahibi dinî karizmatik şahsiyetler, dede ocakları çerçevesinde ocak merkezli bir yapılanmayı oluşturarak dedelik kurumunu işlevlendirirler.⁴ İnanç sistemi içerisinde geleneksel yapının çözülmesine karşı bir otorite rolündeki bu şahsiyetler, inancı yaşatma ve aktarma, ritüelleri yönetme, kut taşımalarından dolayı her türlü maddi-manevi sorunu giderme, yaşantılarıyla Alevi toplumunu aydınlatma, topluma örnek olma, adaleti sağlama gibi işlevleri sağlarlar (Yaman, 2004: 68-79). Dolayısıyla söz konusu Ehl-i Hak inanç sisteminin tıpkı Anadolu Aleviliğinde de olduğu gibi kutsal şahsiyetlerin etrafında şekillendiği kolaylıkla söylenebilir.

Konu Şah İsmail Hatayi özelinde ele alınca anılan zat, Anadolu Aleviliğinde medet umulan bir veli olarak karşımıza çıkmaktadır. Bilindiği üzere Şah İsmail Hatayî Anadolu Aleviliği üzerinde Hacı Bektaş Veli'den sonra en etkili şahsiyettir (Özmen, 1998: 133). Ulu ozanlar arasında yer alan Şah Hatâyî Aleviler arasında kurduğu Kızıbaş devleti ile başarılı bir hükümdar, inançsal kişiliği ile bir mürşid-i kâmil ve sanatsal yönü ile bir ulu ozandır.

İran Ehl-i Hakları arasında Şah İsmail Hatayi'nin konumu nedir? Bu soruya sağlıklı bir şekilde yanıt verebilmek için, söz konusu inanç mensupları tarafından okunup önemsenen kaynaklara başvurmak, tarihsel yöntem açısından en isabetli yaklaşım olacaktır. Bu doğrultuda, eldeki çalışmada ulaşılabilen farklı dönemlerde yazılmış ve farklı hanedanlar nezdinde önemli kabul edilen metinler ele alınarak,

4 Ocak merkezli yapılanma ve dedelik kurumu hakkında detaylı bilgi için bk. Eröz, 1990: 257-283; Yaman, 2004; Er, 2014: 64-78; Ersal, 2016: 54-64; Akın, 2017; Akın, 2020:85-87.

Şah Hatayi'nin bu metinlerdeki yeri incelenecektir. Elbette, böyle bir çalışmada tüm kaynakları incelemek mümkün değildir. Ancak, bu çalışmanın amacı, mevcut kaynaklar ışığında bu önemli konunun bir yönüne ışık tutmaktır. Elbette ki gelecekte başka araştırmacılar tarafından gerçekleştirilecek mütalaalar ve zaman ile ortaya çıkarılan başka kaynaklar durumun daha da netleşmesine imkan sağlayacaktır.

Ehl-i Hak Metinlerinde Şah İsmail Hatayi

Sosyal ve beşerî bilim disipliniinde tarihî kaynak olarak yazma eserler ve arşiv belgeleri en güvenilir kaynaklar mahiyetinde olup bu metinler yapılan çalışmaların sağlam temellere dayandırılması açısından göz ardı edilmeyecek kadar önemlidir. Arşiv belgeleri bir devletin, bir toplumun, bir cemaatin ve sonuç olarak belli bir zaman dilimi içerisinde belli bir coğrafyada yaşayan insanların hafızası mahiyetindedir. Bir din, mezhep veya inanç sistemi söz konusu olunca arşiv belgeleri birincil kaynaklar olarak söz konusu din, mezhep veya bir inanç mensubu toplumun bütün boyutlarıyla hafızasını teşkil eder. Bu bağlamda Ehl-i Hak ve bu inanç sistemine bağlı olanlar için de aynı durum geçerlidir. Bu bağlamda çalışmanın konusu olan Şah İsmail Hatayi'nin Ehl-i Haklar arasında yeri ve önemini ortaya koymak adına baş vurulması gereken kaynak yine bu inanç sisteminin yazılı birincil kaynaklarıdır. Ne var ki bu alanda çalışma yapanların yazıları dikkate alınınca bâtinî gruplar içinde yer alan ve öğretilerinin esası sırrı ifşa etmemek üzerine⁵ kurulmuş olması hasebiyle bu kaynaklara ulaşmak gayet zordur (Rahîmî, 2017: 120). Zira bu inanca mensup olanlara göre yolun sırrı bu kutsal metinlerde saklıdır. Bu durum öyle önemli ki bir hanedana mensup olan bir kişiye diğer hanedanın yazılı kaynakları dahi gösterilmez. Ancak zikredildiği gibi sağlıklı bir sonuç elde etmek, -özellikle inançsal bir konu gibi hassas meselelerde- yanlış ve kimi zaman yanlış çıkarımlardan kaçınmak adına bütün zorluklara rağmen ulaşılabilecek kadarıyla, birincil kaynaklara dayanmak zaruridir.

Bu doğrultuda Ehl-i Hak inanç sisteminde teolojik bir konunun ilk ele alınması gereken kaynak Serencam'dır. Ateşbeygî Handanına ait nesir yazılı ve ayrıca diğer Ehl-i Hak hanedanlarında nazım şeklinde kaleme alınmış olan Serencam, Ehl-i Haklar nezdinde kutsal sayılmakta, yol ve erkan konusunda bir kılavuz ve iç tüzüğü mahiyetindedir. Bu sebeple Şah İsmail Hatayi'nin zikredilen inanç sistemi içindeki yerinin tespiti ve analizi için başvurulması gereken ilk kaynak da söz konusu eserdir.

5 Sır megü

Şah İsmail Hatayi'nin ismine eserin önemli bir parçası olan Divan-ı Gûre'de rastlamak mümkündür. Divan-ı Gûre'deki Şah Hûşîn dönemi özellikle Hayderî seyitleri (Hamuşî Hanedanı) nezdinde ciddi önem taşımaktadır. Büyük divan anlamına gelmekte olan ve Goranice yazılmış olan Divan-ı Gûre özellikle Haydarî Hanedanına göre Serencam'ın en eski bölümüdür. Şah İsmail Hatayi'nin ismi ise bu divanın on beşinci dörtlüğünün üçüncü dizesinde "*Hatayi Hûşîn, Hûşîn Hatayi*"⁶ (Şekil 1-2) şeklinde yer almaktadır. Bu dizeden anlaşıldığı üzere Şah Hatayi, Şah Hûşîn'in mazharıdır. İkişi aynı ruh ancak farklı dönemlerde farklı kalıplarda zuhur etmişlerdir⁷. Ancak zikredilen dizeyi önemli kılan husus bu ibare ve sonuç olarak bu dizedeki fikrin sadece Divan-ı Gûre'de değil sonraki dönemlerde de yazılan diğer Ehl-i Hak eserlerinde tekrar edilmesidir. Başka bir deyişle -şimdiye kadar- Divan-ı Gûre en eski metinlerden biri olması fikri kabul edilirse Şah İsmail ile Şah Hûşîn'in aynı donlar olduğu fikrinin sonradan yazılan birçok eserde tekrarlanması, Şah İsmail'e olan bakışı ve kabulü göstermesi açısından önemlidir.

Bu doğrultuda yine dörtlükler halinde yazılmış olan Sâmü'd-Din Tebrizî'nin Defter-i Şah Hûşîn yazmasının kaleme alındığı görülmektedir (Şekil 3). Aynı mısraı ihtiva eden başka bir eser ise İran Meclis Kütüphanesinin yazma eserler bölümünde bulunan ve Name-yi Serencam'ın Meclis yazma nüshası olarak bilinen eserdir. Nazım ve nesir halinde yazılmış olan bu eserde Hûşîn'in Buyruğu başlığı altındaki sayfada aynı ibare Divan-ı Gûre'de geçtiği gibi *Reyhane buyurdu* ibaresinden sonra ilgili dörtlükle yer almaktadır (Şekil 4).

Bir diğer eser ise Ateşbeygî Serencam'ının Kelârdeşt Nüshası olarak bilinen eserdir. Nazım ve nesir halinde kaleme alınmış olan bu eserde de "*Hatayi Hûşîn, Hûşîn Hatayi*" mısraı aynı şekilde yer almaktadır. Fakat eserde dikkat çeken özellik, metinde geçen mısra, diğer nüshalarda olduğu gibi Reyhane'nin söylediği mısralar ile birlikte yazılmamıştır. Başka bir ifade ile anılan mısra, farklı bir beytin ikinci mısraı olarak kaydedilmiştir. Her iki mısra, kafiye ve vezin açısından uyum içinde olup birinci

6 خطائی خوشین خوشین خطائی

7 Dörtlükte dikkat çeken başka bir husus ise Şah Hatayi'nin yüce bir varlık olduğunu söyledikten sonra "*kılca düzen verir öküzden balğa*" dizesidir. Farklı rivayetlere göre dünyanın öküz ve balık üzerinde olduğu haberi Hz. Muhammed (Seyitoğulları, 2024: 184), Hz. Ali (Şeyh Sadduk, 2002: 30) ve İmam Sadık (El-Küleynî, ---: 89) tarafından nakledilmiştir. Bu dizede Şah İsmail'in kılıcının öküzden balğa düzen vermesi bütün dünyayı düzenli bir hale getirilmesi şeklinde de okunulabilir.

mısraının anlamı ise “*Kabâle-yi Şahî defterini ortaya koyacak*”⁸ şeklinde yazılmıştır. Bu eserde karşılaşılan durum “*Hatayi Hûşin, Hûşin Hatay*” mısraının farklı dönemlerde farklı kişiler tarafından kesin kabul şeklinde olup zihinlerde yer edindiğinin göstergesi olabileceğini düşündürmektedir (Şekil 5).

Görüldüğü üzere Ehl-i Haklara ait birçok eserde Şah Hatayi ve Şah Hûşin isimleri yan yana zikredilerek Şah Hatayi, Şah Hûşin’in donu olarak gösterilmiştir. Burada bu inanışın önemini daha iyi bir şekilde kavramak adına Ehl-i Hak İnanç sisteminde Şah Hûşin’in hakkında bazı bilgilerin aktarılmasında fayda vardır. Yukarıda da zikredildiği üzere Ehl-i Haklara göre bu inanç sisteminde Behlül Mâhî, Baba Serheng, Şah Hûşin ve Baba Navûs’a yolun kurucuları olarak saygı gösterilmektedir (Safızade, 1997: 23). Anlaşıldığı üzere Ehl-i Haklara göre her asırda bir veli, bu yolu sürdürmüş ve diğerine emaneti teslim etmiştir. Bu bağlamda Ehl-i Hak tarihini iki genel döneme ayırmak mümkündür. Birinci dönem, söz konusu inancın kuruluşundan Sultan İshak dönemine kadarki zaman dilimi ve Sultan İshak’tan günümüze dek olan süreçtir. Kimi hanedanların Serencamında Ehl-i Hak inanç sistemi hicri ikinci yüzyılda Behlül Mâhî⁹ tarafından kurulmuştur (Safızade, 1997: 23). Yukarıda tasnif edilen ve tarihî kaynaklarda ismi geçen ilk dönem kutsal şahsiyetlerinden Şah Hûşin’i zikretmek mümkündür. Öyle ki Omid, Zerrinküb’dan alıntıda bulunarak Şah Hûşin isminin Büveyhîler ve Ben-i Hüsneviye dönemi olaylarında geçtiğini kaydetmiştir (2023: 38).

Sonuç olarak zikredildiği gibi Şah Hûşin, Ehl-i Hak inanç sisteminde yol ve erkan kurucularından ve önemli tarihî karizmatik kutsal şahsiyetlerdendir. Serencam’ın el yazmalarının birinde Baba Serheng, onun; *yolum yazılı sırlarının yerinden haberdar*

8 Yazmada söz konusu mısra *بشكافد دفتر قبالة شاهي* şeklinde yazılmıştır. Bu mısra Ehl-i Hak anlam ve teoloji dünyası açısından önemlidir. Sözlükte Kabâle/Şabâle kelimesi ahit, senet, belge gibi anlamlar ihtiva etmektedir. Bu mısradaki geçen Kabâle-yi Şahî, Tezkere-yi ‘Ala’da geçen bir hadiseyi anımsatmaktadır. Eserde geçtiği üzere Hz. Ali vefatından önce güneş ışınları şeklinde yer yüzüne indirdiği ve kendi eliyle Hak sırlarını içine yazan bir senet söz konusudur. Bu senet Hz. Ali’nin eliyle Küfe Mescidi’nin sütünü arasına yerleştirilmiştir. Hikâyenin devamında güneşi üç defa yer yüzüne indirecek bir kişinin zuhur edeceği müjdesi verilmiş olup Hz. Ali, “biz oyuz ve o, bizdir ve o ne emrederse itaat edin” şeklinde bir emirde bulunmuştur. Bu hikâyenin detayları için bk. (Ivanov, 1950: 26-27). Bu mısraın içerdiği anlam ile devamındaki “*Hatayi Hûşin, Hûşin Hatay*” ise bu senedin zikredilen kişiler nezdinde olduğuna işaret olabilir. Bu durum, özellikle Ateşbeygi Hanedanı için zikredilen Şah Hatayi ve Şah Hûşin’in kutsiyet mertebesi daha bariz bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

9 Safızade, Kadı Nurullah Şüsteri’nin Mecalis’ül-Müminin ismi eserine işaret ederek Behlül Mâhî’nin taliplerinden olduğunu ileri sürmüştür (Safızade, 1997: 23).

olan ve gelecekte insanların arasında *zuhur edecek biri* şeklinde tanımlayarak zuhurunu müjdelemiştir (Safizade, 1997: 119). Tezkire-yi ‘Ala isimli Ateşbeygi Ehl-i Hakların kutsal metninde, *Şah Hûşîn, Mama Celale* isimli bakire ve nur ile hamile kalan bir kadından mütevellit olmuştur. Yine aynı eserde Şah Hûşîn’in gelecekte zuhuru, Hz. Ali tarafından vaat edilen üçüncü don olarak belirtilmiştir (Ivanov, 1950: 133). Bütün bu zikredilenlerden yola çıkarak Şah Hûşîn’in, Ehl-i Hak inancının temel kutsal şahsiyetleri arasında yer aldığını söylemek mümkündür. Bu bağlamda Divan-ı Gûre başta olmak üzere yukarıda ismi geçen eserlerde Şah Hatayi ve Şah Hûşîn’in aynı kişiler olduğu ve Şah Hatayi’nin Şah Hûşîn’in mazharı olması kabulü, Şah Hatayi’nin Ehl-i Haklar arasındaki makamını ve kutsiyetini göstermek açısından bir hayli önemlidir. Dahası Tezkire-yi ‘Ala’da Şah Hûşîn’in zuhuruna dair haberin Hz. Ali tarafından müjdelendiği ise dolaylı yoldan Şah Hatayi’nin de önemini artırmaktadır. Zira bu kaynaklar “*Hatayi Hûşîn, Hûşîn Hatayi*” anlatımı dolayısıyla Şah Hatayi’yi Şah Hûşîn aracılığıyla Hz. Ali’ye bağlamaktadır.

Anlaşıldığı üzere Ehl-i Hak teolojisinin önemli parçalarından biri *tecelli* ve *zuhur* inancı etrafında şekillenmiştir. Bu sebepten Şah İsmail Hatayi’nin Ehli Hak Alevilerinin inanç sistemi içerisindeki konumunu anlamak için kaynaklarda Şah Hatayi’yi anılan *tecelli* ve *zuhur* kavramları çerçevesinde ele almak olacaktır. Bu amaç doğrultusunda incelenecek diğer kaynak ise *Hakkü’l-bakayık Ya Şahname-yi Hakikat* isimli eserdir. Eser, Ehl-i Hak hanedanlarından Şah Hayâsî hanedanına mensup olan Hac Nimetullah Ceyhûn-âbâdî tarafından kaleme alınmıştır. 11.118 beyitten meydana gelen eser, nazım halinde yazılmış en kapsamlı Ehl-i Hak tarihi olarak bilinmektedir. Ehl-i Hak büyüklerinin hayat hikayesi, hakikat yolunun erkan ve akidelerini kapsayan bu eser, Ehl-i Hak hanedanlarından büyük çoğunluğunun tasdik ettiği şekilde kaleme alınmıştır. Bilindiği üzere her hanedanın kaynakları sadece kendi hanedan üyelerine münhasırdır. Nitekim kitabın kaleme alındığı dönemlerde yazar tarafından Ehl-i Hak kaynaklarının bütününe ulaşamama olasılığını göz önünde bulundurmaktadır. Ancak söz konusu kitabın özellikle Şah Hayâsî hanedanı tarafından kabul gördüğünü kesin bir şekilde söylemek mümkündür (Ceyhûn-âbâdî, 1982: 12-13; Rahimî ve İsmail-âzer, 2017: 125).

Hac Nimetullah Ceyhûn-âbâdî kitabının bir bölümünü Şah İsmail’in atası ve Erdebil Dergahı’nın kurucusu Şeyh Safiyyüddîn-i Erdebîl’ye ayırarak *Şah Safi Erdebîlî* hikayesi başlığı altında Şeyh Safi’nin tarikattaki ilk yolculuklarını ele almıştır. Bu bölümde Şeyh Safi’ye evlatlarının devlet kuracakları müjdesinin verildiğinin yanı

sıra varisleri ardı ardına anılmıştır. Ancak burada bizi ilgilendiren husus, yazarın Şah İsmail'in devlet kuruculuğu ele alındıktan sonra Şah İsmail ve ayrıca Safevi Devleti'nin beşinci hükümdarı Şah I. Abbas'ın Baba Yâdigâr'ın donu olduklarını kaleme almasıdır (Hac Nimetullah Ceyhûn-âbâdî, 1982: 474-479). Bu minval üzere anılan metinde Şah İsmail Hatayi ve Şah I. Abbas Baba Yâdigâr'ın donudur. Baba Yâdigâr ise Sultan İshak'ın taliplerinden ve Sultan İshak tarafından kurulan yedi hanedanın biri olan Baba Yâdigârî Hanedanı'nın başında gelen kutsal kişidir. Serencâm'a göre Baba Yâdigâr gençlik çağında Baba İshak tarafından Ehl-i Hak inancını yaymak amacıyla Hindistan ve günümüz Pakistan'a gönderilmiştir. Günümüzde Baba Yâdigârî Hanedanı kendilerini anılan kişi ve iki halife ve talibine bağlı görmektelerdir (Safızade, 1997: 25). Buradan da anlaşılacağı üzere Şah İsmail Hatayi yine Ehl-i Hak inanç sisteminin kutsal şahsiyetlerinden birinin donu olarak gösterilmiştir.

Baba Yâdigâr'ın mazharı olması durumu her ne kadar bir önceki sayfalarda gösterilen Şah Hûşîn'in mazharı olması durumu ile farklılık gösterse de neticede farklı rivayetlerde veya en azından farklı Ehl-i Hak hanedanları nezdinde Şah İsmail'in önemli bir yere sahip olduğunu göstermesi açısından önem arz etmektedir. Kaldı ki Şah İsmail Hatayi'yi farklı hanedanların kendi hanedanlarının kutsal şahsiyetlerinin donu olarak kabul etmeleri bu hanedanların Hatayi'ye saygısını göstermektedir. Bu minval üzere Ehl-i Hak hanedanlarının Şah İsmail Hatayi'yi kendi hanedanlarının başlangıç evresindeki inanç önderlerinin mazharı olarak tanımlamalarının örneklerini çoğaltmak mümkündür. Örneğin yine Şah İsmail, Sutan İshak'ın talibi ve Ehl-i Hak yedi hanedanlarından biri olan Âli-kalender'i hanedanının müşşidi Âli-kalender'in zuhuru olarak da bilinmektedir (Omid, 2022: 44).

Tezkire'yi 'Âla ise başka bir şekilde Şah İsmail konusuna değinmiştir. Söz konusu eserde Şeyh Safi'nin müşşidi olan Şeyh Zahid¹⁰ müstakil bir başlık altında ele alınmıştır. Eserde Şeyh Safi, Şeyh Zahid tarafından kemerbest olmak (kemer kuşanmak) için Sultan İshak'ın dergahına gönderilmiştir. Müşşidi tarafından gönderilen Şeyh Safi, Şeyh Zahid'in dergahında hizmet yapmış olmasına rağmen hâlâ Hak yolunun zarafetlerini öğrenmesi gerekmektedir. Nitekim Şeyh Safi, müşşidi tarafından Sultan İshak dergahına gönderilir. Şeyh Safi, Sultan İshak tarafından yürütülen cemde bulunur. Fakat kadınların da Cemde bulunduğunu görünce bu durumdan hoşnutsuzluk duyar. Bu sebeple Sultan İshak ona bir şişe içinde su, ateş ve pamuk vererek tekrar Şeyh

10 Şeyh Safi (1252-1334) 1276-77 yılında Geylan'da tekkesi olan Şeyh Zahid'in talibi olmuştur. Detaylı bilgi için bk. (Baharlu, 2021: 98).

Zahid'e gönderir. Bu durumun sonucunda Şeyh Zahid, Şeyh Safi'ye gördüğü Cemin, "doğruların demidir ve Hakk'ın Cemidir ve Hak'ın demidir" diyerek onu tekrar Sultan İshak'a gönderir. Şeyh Safi ikinci yolculukta Pir Bünyamin¹¹ ile karşılaşır ve gördüğü keramet sonucu Pir Bünyamin ile birlikte Sultan İshak'ın makamına varır. Sultan İshak tarafından kemer kuşatıldıktan sonra hayır duasını alır ve Sultan İshak ona çocuklarından on iki kişinin dünyaya hâkim olacaklarını müjdelir. Bu minval üzere eser, Şeyh Zahid'den sonra Şeyh Safi ve ondan mütevellit olan çocuklarından bahsederek Şah İsmail'in dünyaya gelmesine değinir (Ivanov, 1950: 87-92). Özellikle Ateşbeygi Hanedanı için kutsal sayılan bu eserde Erdebil Dergahı'nın kurucusu olan Şeyh Safi'nin tarikattan hakikate olan yolculuğu ve devamında evlatlarından olan Şah İsmail'in aracılığıyla bir devletin müjdenmesi, Erdebil Dergâhı ve Şah İsmail'in bu hanedan nezdindeki ağırlığı ortaya çıkmaktadır.

Ehl-i Haklar hanedanları geneli arasında kutsal olarak kabul edilen ve kelimaları¹² Türkçe olan yirmi dört aslı gûyende¹³ (Ulu Ozan/Hak Aşığı) mevcuttur¹⁴. Bu aslı gûyendelerden biri ise Ehl-i Hak inancına göre Pir Bünyamin'in donu olan Kuşçuoğlu'dur. Kuşçuoğlu'nun kelimalarında da Şah İsmail Hatayi'yi görmek mümkündür. Örneğin bu Hak aşığı *yar geldi ise dil şabı geldi / karanlık gönlüme rûşyenâ-yi geldi* dizeleriyle başlayan ve *geldi* redifini kullanan kelimada kendisinin başka bir

11 Ehl-i Hak inanç sistemine göre Sultan İshak'ın zuhurundan önce var olan, ilk yedilerdendir. Pir Bünyamin yedi melekten biri olup Cebrail'in zâtı, Ehl-i Hakk'ın doğruya hidayet eden ve bütün Ehl-i Haklara pir olandır. Ayrıca Pir Bünyamin ile ilgili bk. (Karaca, 2021, 149; Rafet Can, 2023: 69).

12 Kalamhanlar tarafından tenbur/tembur veya çöğür/çögür eşliğinde okunulan metinlere/şürlere kelam denilmektedir. Bu çalışmada Ehl-i Hak Alevi literatürüne bağlı kalarak "kelam" daha çok deyiş/nefes anlamında kullanılmıştır.

13 Farsça anlamı söyleyen olan bu kelimenin Anadolu Alevileri arasında farklı telaffuzlarıyla zâkir anlamında kullanıldığı bilinmektedir. Muş Varto Derviş Beyaz Ocağı mensupları arasında "güyende/guyende" Tahtacı Alevileri, Antalya Elmalı ve Bursa İnegöl Kurşunlu'daki Abdal Musa Ocağı mensupları arasında (Akın, 2016: 108; Ersal, 2019: 22) ve ayrıca Güvenç Abdal ve Hubyar (Kaynak kişi: Dr. Hıdır Temel) mensupları arasında "güvende" şeklinde kullanıldığı bilinmektedir. Ayrıca gûyende kelimesi Anadolu tasavvufi metinlerinde de geçmektedir. Örneğin Tapduk Emre'nin yanında Yunus-u Gûyende adlı bir şairin bulunduğu kronikler vasıtasıyla aktarılmıştır. Konu hakkında detaylı bilgi için bk. (Gölpinarlı, 2019: 47-48).

14 Ehl-i Haklarda kelâmhânlar ve kelâmhânlık geleneği ile ilgili detaylı bilgi için bk. (Akın, 2016: 103).

dilde değil Türkçe söylediği ve Şah İsmail Hatayi'nin ise Türkistan'a geldiği/zuhur ettiğinden bahseder.¹⁵

Ateşbeygi hanedanının kurucusunun oğlu ve ilk postnişini Şah Ateş Beg'in üç kardeşinden biri olan Han Cemşid Beg'in¹⁶ kelimalarında da Şah İsmail Hatayi'yi görmek mümkündür. Han Cemşid'in “*erenler sevdi ezelden ya Şah-ı lâmekân seni?*” dizesiyle başlayan kelimadaki dörtlüklerin sonu aynı dize ile biter. Söz konusu kelim, Hz. Muhammed, Selman-ı Farsî ve Kamber'in yanı sıra Alevi inanç sisteminde önemli yere sahibi olan Hallâc-ı Mansur, Seyit Nesimi, Şeyh Fazl'a yer verilmiştir. Bunun yanı sıra kelimada Ehl-i Hak inanç sisteminde dört melek yani Cebrail, İsrâfil, Mikail ve Azrail isimleri geçmektedir. Bunlarla birlikte söz konusu kelimada Şah Muhammed Beg'in yakın yarenleri olan Kamircan, Kamelekcan, Kara Post, Şehsüvar isimleri yer alır. Zikredilen kelim bir bakımdan Ehl-i Hak ve özellikle Ateşbeygi hanedanının önemli şahsiyetlerinin isimlerinin geçmesi açısından önemlidir. Başka bir deyişle söz konusu kelimada Pir Bünyamin, Pir Musa, Pir Davud, Hatun Dayrak/Rezbâr/Remzbâr gibi kutsal kişilerin yanı sıra Cemşid Abdal, Han Elmas ve Hatun Perihan gibi Ateşbeygi Hanedanına mensup kişilerin isimlerin zikredilmesi bu hanedanın tarihî geçmişi açısından hayli değerlidir.

Kelimada ayrıca bu çalışmanın konusu ile alakalı Kızılbaş tarihinde önemli yer sahibi olan, Hüseyin Beg, Dede Beg, Hâdim Hulefa¹⁷ isimleri de geçmektedir. Ateşbeygi

15 *Yar geldi ise dil şabı geldi*
Karanlık gönlüme rîhsenâ-yi geldi

Özge dili ile demem Türkü söylemem
Türkistan eline Hatayi geldi
Men dilerdim ki karşı varayım
Şükür elhamdülillah hüd pâyi geldi
 ...
Kuşçuoğlu övün seberi avla
Av konabilmişe dut bayı geldi (Şahsî arşinden)

16 Ateşbeygi Ocağının ilk postnişini Ateş Beg, Dede Seyit olarak bilinen Seyit Muhammed'in oğlu (Munazzamî, 2020: 174) ve Cemşid Beg, Abdal Beg ve Elmas Beg isimlerinde üç kardeşi vardı. Ateş Beg ve diğer üç kardeşi aynı hanedanı teşkil eder. Fakat Ateş Beg'e doğrudan babası Muhammed Beg tarafından postnişin (mesned-nişin) olarak seçildiği için her zaman bu makam Ateş Beg halefleri arasında devam etmektedir. Bu minval üzere Ateş Beg'in evladı Şah'ın halefleri ve diğer kardeşlerin evladı ise pir ve delil halefleri olarak sayılır (İlahî, 1995: 70-71, 74).

17 Safevi dönemi tarihî kaynaklarından anlaşıldığı üzere kelimada geçen Hüseyin Beg ve Hadim

Hanedan'ın -farklı kaynaklara göre- kuruluşu 16 veya 17. yüzyıllara dayandırılmış ve -farklı tarihlendirmelere bakmayarak- hanedanın ilk kurucusu Şah Muhammed Beg'in Safevi Sultanı Şah II. Abbas ve Şah Süleyman dönemlerinde yaşadığı kaydedilmiştir.¹⁸ Nitekim bu hanedanın başlangıçtaki şahsiyetlerinin kelimında Şah İsmail Safevi'nin kurduğu devlette bu devletin erkanının isimlerinin geçmesi söz konusu hanedan ve genel itibarıyla Ehl-i Hakların Safevi Devleti ile ilişkisini ve bunlara saygılarını göstermesi açısından tarihi değer taşımaktadır.

Han Cemşid Beg'in kelimında çalışmanın konusu ile bağlantılı bölüm ise dördüncü dörtlükte bulunan kısımdır. Bu dörtlükte, Şah İsmail Hatayi'nin Hâvendgâr, Hz. Ali, Şah Hûşîn, Sultan İshak, Şah Kırmızı, Şah Muhammed ve Şah Ateş gibi Ateşbeygiler nezdinde Hakk'ın tecellisi olarak bilinen yedi kutsalın arasında geçmesidir.¹⁹ Bu dizelerde Şah Hatayi isminin Şah Kırmızı ve Şah Muhammed'den önce zikredilmesi şüirin vezin açısından getirdiği bir zaruretten ibaret olabilir. Ancak Hatayi isminin bu yedi Hak'ın mazharı ile birlikte anılması Ehl-i Haklar ve özellikle Ateşbeygî Ehl-i Hakları arasındaki Hatayi'ye olan bakışı göstermek açısından kayda değerdir.

İncelemeye konu edinilen diğer kelim hece vezni²⁰ ile yazılmış Şah Ateş Beg'in diğer kardeşi Han Elmas'a aittir. Han Elmas'ın kelimında da Şah İsmail Hatayi'nin

Hulefa Şah İsmail'in güvenilir yakınları, Kızılbaşların saygı duyduğu kişilerdir ki Çaldıran savaşında öldürülmüşlerdir. Tarihi metinlerde bu kişilerin isimleri sırayla Hüseyin Beg Lala ve Hulefa Beg Hadim şeklinde geçmektedir (Hatunâbadî, 1974: 451). Hüseyin Beg Lala, Şamlu lakabı ile (Hatunâbadî, 1974: 440) Türkmen Alevilerdendir. Günümüzde de Şamlu Türkmenleri Erdebil ve Tebriz civarlarındaki Şamlu Ocağı Ehl-i Hak Alevileri olarak yaşamaktalar. Han İmam Kulu ve Cemşid Han'ın kelimalarında söz konusu kişiye saygı ise tarihî derinlikleri göstermektedir. Kelamdaki dede Beg ise Abdal Beg Dede'dir ki Şah İsmail tarafından Merv'in hâkimi olarak atanmıştır. Ayrıca zikredilen kişi Rey, Soğuk Bulak ve Kazvin'in hâkimi da olmuştur. Ayrıca Şah İsmail tarafından Emirü'l-ümeralık mansabına atanmıştır (Hatunâbadî, 1974: 100, 440).

18 Bu tarihlendirme bir hanedanın muntazam halde Ehl-i Hak hanedanları arasında ortaya çıması ile alakalıdır. Oysa ki bu hanedan kendisini Seyit Muhammed bin Fellah el-Muş'aşa' (ö.1461) ve Muş'aşa'îler ile ilişkilendirilir. Bu konu hakkında bk. (Omid, 2023: 45-50) ayrıca Muhammed bin Fellah hakkında bk. (Baharlu, 2021: 179-180).

19 *Hâvendgâr Ali zâtı, Hûşîn, Sultan ver berâti*
Lîtuף kılsan Şah Hatayi, Kırmızı, Muhammed, hayati
Yârânı koyma zîllette, Ateşi dirilt memati
Erenler sevdi ezelden ya Şah'ı la-mekân seni

20 *Mefailün mefailün* vezninde yazılmış bu kelim sekiz heceden ibarettir. Fakat bu şiirlerin halk için ve cemlerde okunulmak üzere yazıldığı dikkate alınınca kelimın hece vezninde ele alınması daha uygun görülmektedir.

anıldığını görmekteyiz. Han Elmas, tıpkı diğer kardeşi Han Cemşid Beg gibi bu kelimada Ehl-i Hak Alevi kutsal şahsiyetlerinin ismini anarak her dörtlüğün sonundaki redif olarak *bağışla* kelimesini kullanarak bu zatlardan medet ummuştur. Şah İsmail Hatayi'nin ismi ise yirmi beş dörtlükten oluşan bu kelamın onuncu dörtlüğünde geçmektedir. Han Elmas, dörtlüğün ilk dizesinde *İsmail Şah serverdir* diyerek Şah İsmail'in önder ve rehber olduğunu zikretmiştir. Bu dörtlükte dikkat çeken başka bir husus ise Şah İsmail'in isminin yanı sıra Han Cemşid Beg'in de kelamında geçtiği gibi Hüseyin Beg Lala ve Hadim Hulefa Beg'in isimleri Hüseyin Dede ve Hadim Hulefa olarak tekrarlanmaktadır.²¹

Şah İsmail Hatayi, Şah Ateş Beg'in oğlu İmamkulu Han'ın kelimalarında da yüksek bir yere sahiptir. Tarihî ve kutsal şahsiyetlerin isimlerinin geçmesi açısından bir bibliyografi niteliğini taşıyan İmamkulu Han'ın kelamı otuz yedi dörtlükten oluşmaktadır. Gûyende kelamın on ikinci dörtlüğün birinci beytinde Hüseyin Dede ve Hâdim Hulafâ isimli zatlardan himmetine sığınarak günahlarının bağışlanmasını diledikten sonra İsmail ve Hûşîn isimlerine yer vermiştir. Burada da Şah İsmail'in ismi Şah Hûşîn ile birlikte anılmaktadır. Hatta Şah İsmail'i Şah Hûşîn tarafından geleceğinin vaat edildiğini "*ismi İsmail, Hûşîn vadeye*" dizesi ile yansıtmıştır.²² Bunun yanı sıra Han İmamkulu, -Hûşîn kelimesinin hoş ve güzel olan anlamı dikkate alınca- ince bir teşbih ve gönderme ile Şah İsmail'i hoş bir vaat şeklinde tasvir etmiştir.

Şah Hatayi'nin ismini gördüğümüz diğer kelimada defteri ise Ateşbeygi Hanedanı kelimaları mecmuasında bulunan *Dede Saül* defteridir. Hân Ateş Beg döneminin gûyendelerinden olan ve Âteşbeygî hanedanı nezdinde bir hayli ehemmiyet sahibi

21 *İsmail Şah serverdir*
Hüseyin dede bihterdır
Hâdim Hulefa genberdir
Dürr ü genber-dara bağışla

22 On ikinci dörtlük:
Aff-ı isyanım Hüseyin Dede'ye
Hâdim Hulefâ zülal caddeye
İsmi İsmail Hûşîn vadeye
Hasan ve Büzürg, Tabir hû diye
...
Otuz yedinci dörtlük:
Muttasıl, dilde çek el-amam
Saki-yi Kenser'e ver baş ü camı
Bidâr ol, tut-gil kadim damanı
Han İmamkulu, derdin dermanı

olan Kutbnâme isimli kelimeler defterinde Dede Saîl, donları zikrederken Şah İsmail Hatayi'nin Hak zatının donlarından biri olduğuna işaret eder. Dede Saîl Hakk'ın mazharı olan isimleri tek tek ele almaktadır. Kelamın on birinci dörtlüğünde, “*Baba Hûşîn Farsî buyurdu, Sultan Sabakê Gûrânîni*” dizesiyle bitirdikten sonra kelamın on ikinci dörtlüğünde yer alan “*bu mişana baş verener yakîn cennet yeri oldu / doğru durdu, doğru oturdu, dâmilardan beri oldu*” dizelerinden sonra “*Şab Hatayi Türkü dedi, Türkistan'ın piri oldu / Kırmızı donunda söyledi lafz-ı ümranını*” beytine yer vermiştir (Şekil 6).

Görüldüğü üzere Dede Saîl bu kelamında Şah Hûşîn, Sultan İshak ve Şah İsmail'i hakikati farklı dillerde farklı coğrafya insanları için anlatan ve aynı sözleri söyleyen kişiler olarak tanımlamıştır. Bu beyitlerde dikkat çeken bir diğer husus ise Baba Saîl'in Şah Hatayi'nin Şah Kırmızı'nın zuhuru olduğu ifadesidir. Ehl-i Haklara göre Şah Kırmızı veya Tezker-yi 'Âla'da da geçtiği gibi Şah Veyskulu Hakk'ın beşinci tecellisidir. Anılan kaynakta Şah Kırmızı efsanevi bir şekilde Pir Bünyamin'in kerameti sonucu beşikte et parçasından can bulmuş ve isimlendirilmiştir (Ivanov, 1950: 97).

On bir Ehl-i Hak hanedanından olan Ateşbeygî Hanedanı'nın önemli baş şahsiyeti Ateş Beg, Şah Kırmızı'nın oğlu olan Muhammed Beg'in oğludur (İlahî, 1995: 70-71). Bu açıklamalar doğrultusunda yukarıda gösterilen Baba Saîl'in kelamındaki Şah İsmail'in Şah Kırmızı'nın mazharı olması ise özellikle Ateşbeygî hanedanı nezdinde Şah İsmail'in kutsallık menşeinin başka bir varyantını ortaya koymaktadır.

Tahlile konu olan diğer eser, İran'da Kacar döneminde dört Kacar sultanının hakimiyet dönemlerine yaşamış olan, Hemedan eyaletinde yaşamış, Ehl-i Hak (kelamgu-güyende) olarak bilinmekte olan ve kelimalarında Veli Oğlu, Kul Ali, Veli, Şah Veli, Ali ve Âşık Ali mahlaslarını kullanmış *Ali Eşref Han Karagözlü'nün (1842-1911) kelimalarıdır* (Timurî, 2023: 5, 28). Bölgede halen de halk arasında kerametlerinden bahsedilen Hak aşığı Ali Eşref Han'ın kelimalarında Erdebil Tekkesi, Şeyh Safi ve Şah İsmail Hatayi'e olan saygı bariz bir şekilde ortaya çıkar. Ali Eşref Han Karagözlü'nün gönülden dile akan kelimalarında Şeyh Safi ve Şah İsmail'in yüz yıllar sonra tarihî Azerbaycan'ın son sınırlarında güçlü bir şekilde ortaya çıkması, bu şahısların Ehl-i Hakların sözlü geleneği ve hafızasındaki yerini göstermek için güzel örnektir.

Ali Eşref Han'ın kelimalarının bir kısmında Veli Oğlu mahlasıyla sadece Şah İsmail Hatayi'nin ismi geçer.²³ Genelinde ise önce Şeyh Safi veya kendi tabiri ile

23 *Şab Hatayi deyen kesler, gelsinler O, Şab gelibdur
O Şab'a müştak olana, her yerde hemrah gelibdur*

Şah Safi'den bahseder. Devamında ise Safevi hanedan mensuplarından sadece Şah İsmail Hatayî'e yer verilir.²⁴ Kimi kelimelerde ise Şeyh Safi'nin ardından onun evlatları

*Çıktıp pirlük libasından gelin, nevres civan gelip
O bi-nişan sırrı idi, o sırrı bi-nişan gelip*

...

*Veli Oğlu pinbanları, bu zamanda faş eyledin
Açtın Şah İsmail sırrın, ne rengin kumaş eyledin!
... (Timurî, 202: 385-386)*

24 *Şah Safiü'd-din koyan karar
Kim saklayıbdur ber-karar*

....

*Şah Hatayi deyen sözler
Azîz saklar her azîzler
Kör olsun ol nahak gözler
Düşüp ışıktan olsun târ*

....

*Veli Oğlu seslen yâri
Âzât kulsın giriftarı
Gelsun Şah Safi Katarı
Yâr devrine olsun hisar
(Timurî, 2023: 291)*

*Ferman budur Şah Safiü'd-din eline (eliyle)
Bu zamanda bâbdan bidâr olsunlar
Bakmasunlar mekr-i mekêkar şaline
Şeytan hayalinden kenâr olsunlar*

...

*Şah İsmail Hatayi sırrı yâr
Erdebil mekândan olubdur bidâr
Çekibdur ağıyara odlı Zülfikar
Bugün bidar; ley ü nebar olsunlar*

...

*Veli Oğlu abir zaman olubdur
Ayağ dağlar hamı duman olubdur
Âbâdan kasırlar viran olubdur
Viran meskenlere mimar olsunlar
(Timurî, 2023: 302)*

*Sultan-ı lem yezel o zâtı güzel
Her eyyamda bir adınan gelibdur*

....

*Cilve-yi Şah Safi Hak diyarından
Cilve getdu alemlerin yârinden*

...

veya başka bir ifade ile Şeyh Safi'den sonraki Erdebil tekkesi postnişinleri olan Şeyh Sadrettin Musa, Hâce Ali, Şeyh İbrahim, Şeyh Cüneyd ve Şeyh Haydar'ı andıktan sonra Şah İsmail'e yer verir.²⁵ Ali Eşref Han başka bir kelimada ise Şeyh Safi, Şeyh Cüneyd ve Şeyh Haydar isimleri zikredilerek Şah İsmail'den medet ummuştur.²⁶ Diğer bir kelamın ilk beyti Şah İsmail ile başlar. Devamında ise Safevi şeceresinde olduğu gibi Şah İsmail Hatayi'nin soy silsilesi İmam Musa Kazım'a kadar tek tek beyitler halinde kaleme alınmıştır.²⁷ Bazı kelamlarda ise Erdebil Tekkesinin kurucusu Şey

*Şah İsmail Hatayi ehl-i râz
Ciban diyarında çekti bir avaz
Getirdi meydana sobbetinen (sobbet ile) saz
Gamgînler ha şadınan gelibdur*

...

*Veli Oğlu hakır bu sobbet destan
Bu sobbeti bilen mest olur mestan
... (Timuri, 2023: 383-384)*

*Mijde olsun Şah Safi, Şah İsmail'e, zübür günüdür Hak Süleyman belibdur
Hak'ı seven kesler pişvâze gelsun, bu Irak'a kadim sultan gelibdur*

....

*Veli Oğlu Şah Safiü'd-din adını, Şah'ı sevenlerin ver muradını
İştii sultanım kul feryadını, ondan rahm eyleyub rahman gelibdur*

- 25 *Şah Safi'den kaldı baki yadigâr
Verdi Musa'ya asanı, kaldı sırrın aşikâr
Şeyh Sadriü'd-din, Hâce Ali verdi baş
İbrahim Sadr-ı Sâni, yok onlarda ibtişâş*

...

*Zahir oldu Şah Hatayi milleti kaldı cedit
Bindi doldul atına çekti kılıç o Şehsuvar
(Timuri, 2023:293-294)*

- 26 *Durun Erdebil mekânından gidek sultan pişvâzına
Gelen beyana pünbanden, bakın şabbaz avazına*

....

*Şah Safi koyan karardan
Çıkan seçilmez ağyardan
Göz örtenler sırr-ı yardan
Gelmez cennet riyazına*

....

*Sultan Cüneyd Haydar adı
Çağırın aldı muradı
Şah İsmail'den imdadı
İster bak sırr-ı beyaza
... (Timuri, 2023:1117-1118)*

- 27 *Şah İsmail Bahadır Han evlad-ı Haydar*

Safi'ye yer vermiştir.²⁸ Bu kelimeler ise her ne kadar Şah İsmail'in ismi geçmemiş olsa da Hatayi'nin mensubu olduğu dergâh, silsile ve kurduğu devlete ismine veren şahsın isminin geçmesinin yanı sıra Şeyh Safi'nin Ehl-i Haklardaki yerini göstermesi açısından önemlidir.

Şah İsmail Hatayi isminin geçtiği ve büyük bir saygı ile anıldığı diğer defter *Şah Hasan Ağa kelimeleridir*. Ateşbeygî Ehl-i Hak Alevilerin Kacar dönemindeki önemli şahsiyetlerinden olan Ağa Seyit Mirza Muhammed Kelardeştî'nin müridi ve bu hanedanın inancına göre Şah Ağa Mirza'nın mihman donu²⁹ olarak kabul edilen Şah

Onun nur-i sıfatından târik yerler münevver

...

Veli Oğlu ol yar sırrını yazdı

Çoklar hariç olup yolundan azdı

...

(Timurî, 2023: 526)

28 *Şah Safi'ni seven kesler gafil yatmak vakti değil*

Avez olup taç tabtlar, bu o Şah'ın tahtı değil

...

Veli oğlu bu haberi dedi bidâr mahlukata

Çokları bâver kılmadı dedi benüz vakti değil

(Timurî, 2023: 591)

Siyah Mansur taifeleri sizde esrar-ı Şah safi

Ona ikrar vermişiz sizde ikrar-ı Şah safi

...

Veli Oğlu her millete ferman verdi ibhar eyler

İşitenler handan olsun budur ibhar-ı Şah Safi

(Timurî, 2023: 1313)

Erdebil şebrinden ayağa durdun, ervah-i mukaddes âl-i Şah Safi

Mematken hayat hadengini kurdun gelir bugün boş ikbal Şah Safi

...

Veli Oğlu bu cibanda çekdi cargafil yatanları eyledi bidâr

Bi-ikrar kimseler oldu tar ü mar, fasit dedi bed bayal Şah Safi

(Timurî, 2023: 1313)

....

Şah Safi'den kalan erkan, o erkandan bakî hani?

O gürûbe bade veren, o keremli saki hani?

...

Veli Oğlu o mahlukat, yoblayıbdur bidar olmaz

Hak'ı feramuş eyleyub, talibi Hak, didar olmaz

(Timurî, 2023: 1462)

29 Ehl-i Hak inanç sisteminin teolojisine göre Hak yedi defa insan vücudunda tecelli etmiştir.

Hasan Ağa Ateşbeygi Hanedanı'nın kutsal şahsiyetlerinden biridir (Omid, 2022: 21, 68, 86). Şah Hasan Ağa, “bağışla” redifiyle yazdığı kelimada Ehl-i Hak inancında yer alan kutsal şahsiyetlerini zikrettikten sonra Kelamın on altıncı dörtlüğünde Şah İsmail'i anmıştır.³⁰ Bunun yanı sıra Şah Hasan Ağa on üç dörtlükten oluşan başka bir kelimada ise Hâvendgâr, Hz. Ali, Şah Hûşîn, Sultan İshak, Kırmızı, Şah Muhammed ve Şah Ateşî gibi Ateşbeygiler nezdinde Hakk'ın tecellisi olarak bilinen yedi kutsalı zikrettikten sonra Şah İsmail Hatayi'ye yer vermiştir.³¹

Ancak bu yedi tecelli-yi zatın dışında kimi erenlerin vücudunda ise belli bir zaman diliminde ve belli bir süreliğine tecelli etmiştir. Bu geçici zuhura söz konusu inanç sisteminde zat-ı mihman denilir.

- 30 Kelamın ilk, son ve Şah İsmail Hatayi ile ilgili bentler şöyledir:

*Din ü Dünyam Şah-ı Merdan
Yârı merdana bağışla
Erittin gevher-i ezel
Olup dürdane bağışla*

...

*Uyuma bu gafletten ayıl
Ser viren kul Hakk'a mail
Çekip kılıç Şah İsmail
Çalıp her yana bağışla*

...

*İnkarın Dünyada yandı
Can ü baş şarta kurbandı
Mir Muhammed Hasan andı
Ulu merdana bağışla*

- 31 Zikredilen kelamın ilk, son ve Şah Hatayi ile ilgili olan dörtlükler:

*Hû evvel ü hû ahir
Hû batın ü hû zahir
Hû tayyip ü hû tabir
Enis-i mibribanım hû*

...

*Hûdur müminler şükri
Hûdur zâkirler zikri
Hûdur Hatayi fikri
Revnak-ı imanın hû*

...

*Hak ya hû ya hû ya men hû
Hak ya men leysa illa hû
Evel hû ahir hû zahir hû batın hû
Hak ya men leysa illa hû*

Günümüze kadar ulaşan ve Şah İsmail Hatayı'nın ismi geçen kelimelerden bir diğeri ise Tebriz'in kuzey doğusunda yer alan Keleyber bölgesine aittir.³² Kaynakta mevcut kelimelerden biri Hüseyin Abdal mahlasını kullanan gûyendeye aittir. Ne var ki günümüzde bu Hak aşığı ile ilgili yeterli malumat elde değildir. Ancak dil özellikleri zikredilen kişinin 16-17. yüzyıllarda yaşadığı ve kelimelerinin Türkmen, Kızılbaş Alevilerin arasındaki yaygınlığı ise onun önemli gûyendelerden biri olduğunu kanıtlamaktadır.

Söz konusu defterde imla hatalarının çokluğu göze çarpmaktadır. Başka bir deyişle müstensih tarafından kelimelerin yazıya dökülmesi aşamasında kimi kelimeler halk nezdinde telaffuz edildiği ve özellikle Arapça kelimelerde orijinal yazım şekli dikkate alınmadan yazılmış olmasıdır. Bu özellik de söz konusu kelimelerin ağızdan ağıza aktarıldığı ve istinsah eden kişinin imla kurallarına pek hâkim olmadan kulaktan duyduklarını kâğıda aktardığının işareti olabilir. Bu durum her ne kadar ilk başta kelimelerin manasını anlamak aşamasında zorluklar yaşatsa da bölgenin dil özellikleri göz önünde bulundurulduğu zaman müstensihin yazmak istediği kelimeyi tahmin etmek mümkün olur. Bütün bu eksiklere rağmen defterde yer alan kelimelerin içerdiği anlam ve şiirsel güzelliği söz konusu eksikliği kapatmaktadır. Zikredilen defterde yer alan kelimeler, “*Adil İsmail, Saki-yi Keşer / vahid-i yekta, bulmaz bi-haber*” beyti ile başlamaktadır. Bu beyit her dördünlüğün sonunda tekrarlanır.³³

Hüseyin Abdal'in Şah İsmail Hatayı ile ilgili “*Hak Ali Ali*” redifiyle yazılmış ve özellikle Türkmen Kızılbaş Ehl-i Haklar arasında bir hayli meşhur olan kelimedir. Kelamın ilk iki mısraı “*Hatayı Hûşîn, Hak Ali Ali / Hûşîn Hatayı, Hak Ali Ali*”³⁴

32 Tezkire'yi 'Âla ekleri, kelimeler bölümü, hazırlayanlar: Hanî, Müctebâ ve Dihkan, Mehdi.

33 *Gafil olmayın yaradan şabtan*
Al tuhfe payın şems-i mahinden
Pinhan et sırrın har-ı bed-hahtan
Adil İsmail Saki-yi Keşer
Vahid-i yekta bulmaz bi-haber

34 On beş beyitten oluşan bu kelimeler ilk ve son iki beyti şöyledir:
Hatayı Hûşîn, Hak Ali Ali
Hûşîn Hatayı, Hak Ali Ali
La mekândan bil Şah Kırmızı
Koyma müşküilde Hak Ali Ali
Ey arifler siz yakın bil yakın
Dür-i m'avâdir, Hak Ali Ali
İsmim Hüseyin'dir, abdalım abdal

şeklinde yazılmıştır. Hüseyin Abdal, on beş beyitten oluşan bu kelimada kutsal zatları bir bir zikretmiştir. İlk dizesi Şah Hatayi ismi ile başlar ve sekizinci beytinde yine Şah İsmail Hatayi'nin ismi tekrarlanır. “*Hatayi'dir hû, zat-ı Şah Hûşîn / bir ismi sultan Hak Ali Ali*” beytinde ise Hatayi'nin Şah Hûşîn'in mazharı olduğuna tekrar edilmiştir.

Bu bağlamda yukarıdaki satırlarda zikredildiği üzere Ehl-i Haklar arasında Şah Hatayi'nin Şah Hûşîn'in zâtı olduğu inancına vurgu yapmaktadır. Nitekim bu inancın farklı kaynak, dönem ve kişiler tarafından tekrarlandığı göstererek zikredilen kabulün Ehl-i Hak zümreleri arasında yaygınlığına işaret etmektedir.

Hüseyin Abdal'a ait ve Şah İsmail Hatayi'nin isminin geçtiği diğer kelimeler ise “*Âdem sıfat sübhan ara*” ile tekrarlanan ve on altı dördlükten oluşmaktadır. Onuncu dördlükten itibaren Hüseyin Abdal özellikle Ateşbeygî hanedanının kutsal şahsiyetlerinin ismini zikretmektedir. Bu dizelerde sıra dışı olan durum ise Sultan İshak'ın isminin geçmemesidir. Başka bir deyişle bu tarz kelimelerde alışılacağı durum hanedanın kutsal zatları sırasıyla Hâvendgâr, Hz. Ali, Şah Hûşîn, Sultan İshak, Kırmızı, Şah Muhammed ve Şah Ateşî şeklinde sıralanır. Fakat bu kelimada sırasıyla, Hâvendgâr, Hz. Ali, Şah Hûşîn zikredildikten sonra Sultan İshak yerine Şah İsmail'in ismi harfler şeklinde *elif ve sin mim ayın bul lam*³⁵ olarak kaleme alınmıştır. Dördlüğün dördüncü dizesinde ise *Kırmızı* ismine yer verilmiştir.³⁶ Bu kelimada bütün isimler yazılışı yaygın olan yani bitişik harfler halinde yazılmış iken sadece Şah İsmail ve on ikinci dördlükte gelen Şah Muhammed'in isimleri bitişik olmayan harfler halinde kaydedilmiştir. Hüseyin Abdal kelamının ilgili dördlüğünde Şah İsmail'i aramanın ve bulmanın

Mürvet senindir, Hak Ali Ali

35 او س م ع بول لام

36 On birinci dördlük:

*İ ve s m [a]i bul lam
Onu bilmez, sırdan bil ham
Tut sultanı, dur etsin dâm
Ondan gülü Kırmızı bâm
Âdem sıfat sübhan ara
Son ve on altıncı dördlük:
Hüseyin Abdal gafil olma
İnkâr ile dâma dolma
Şah bir güldür, elden salma
Var derde kal, bi-dert olma
Âdem sıfat sübhan ara*

gerekliliğinden bahsederken Hatayi'yi bilmeyenin sırdan haberdar olmayacağı ve çiğ kalacağından bahseder.

Yine elde bulunan ve Şah İsmail Hatayi'nin ismi geçen kelimelerden bir diğeri Nâtevân'a aittir. Ne var ki gûyendenin hayatı ve yaşadığı dönem hakkında bilgi sahibi değiliz ancak kelimelerinin sayıca çokluğu ve ayrıca yaygınlığı söz konusu gûyendeyi önemli bir noktaya taşımaktadır. Çalışmanın başlığı kapsamında değerlendirmeye tabi tutulan kelam, dil ve şüirel akış açısından Nâtevân'ın güzel örneklerindedir. Söz konusu kelam on dört dörtlükten oluşmaktadır. Gûyende her bir dörtlüğünü “*günebkâr bendeyem, bahşende sensin*” dizesiyle Ehl-i Hak kutsal şahsiyetlerinden aman dilemektedir. Söz konusu kelamda da ilk isim Hâvendgâr'dır. Devamında ise Nâtevân, Hz. Ali'yi Mevla şeklinde anmakta olup Şah Hûşîni ve Sultan İshak'a yer vermiştir. Şah İsmail Hatayi ise Sultan İshak'tan sonra *Sultan Hatayi* şeklinde zikredilir. Bu minval üzere gûyende, “*Aman mürrvet senden Sultan Hatayi / günebkâr bendeyim bahşende sensin*” dizeleriyle Şah Hatayi'nin himmetine sığınarak günahlarının affını dilemiştir.³⁷ Diğer dörtlükte ismi saygıyla anılan zat, Şah Kırmızı'dır ki bu durum yani Şah Hatayi'nin Şah Kırmızı'dan önce anılması da dikkate şayandır. Ancak bu kelamı müstesna bir yere taşıyan başka bir husus, Hacı Bektaş Veli'nin isminin anılmasıdır. Öyle ki Nâtevân, Şah Kırmızı'yı andıktan sonra devamında gelen dörtlükte Hacı Bektaş Veli'yi Şah Muhammed ile birlikte anmıştır.³⁸ Bu durum ise Hacı Bektaş Veli'nin Ehl-i Hak Aleviler arasında bilinirliği ve kutsiyeti için örnek teşkil etmektedir. Bunlara ilaveten Nâtevân, yukarıda ismi anılan Ehl-i Hak gûyendelerinden Hüseyin Abdal'da da saygı ile zikretmiştir.³⁹

37 *Gayb hazinenden versesen payı
Ol sırrın aşkına eyle atâ'ı
Aman mürrvet senden Sultan Hatayi
Günebkâr bendeyem bahşende sensin*

38 *Sıdk ile çağırsan Hacı Bektaş
Yolunda koyasan can ilen başı
Aman Mürrvet Şah Muhammed Ateş
Güneb-kar bendeyem bahşende sensin*

39 Nâtevân'ın son iki dörtlüğünde gûyende kendi dönemi veyahut kendinden önce yaşayan iki gûyendenin ismini zikretmişti. Bunlar ise Sultan Nihânî ve Hüseyin Abdal'dır. Bu durum yani yukarıda zikredilen Hüseyin Abdal'ın burada saygı ile *dinim imanımın ya Hüseyin Abdal* şeklinde anılması çalışmada yer verdiğimiz Hüseyin Abdal'ın Hak Aşıkları nezdindeki bilinirliği ve önemini ileri sürmektedir.

Bütün bu zikredilenlerin yanı sıra özellikle Türkmen Ehl-i Hak Alevilerin nezdinde bulunan ve muhafaza edilen Şah Hatayi'ya ait olduğu bilinen kelimelerin bulunmasıdır. Karacadağ seyitleri (dedeleri) cönkünde mevcut olan ve mahlas dizesi dışında sayfanın başında ve kelamın bittiği sayfanın sonunda *Şah Hatayi kelamı* notu düşürülmüş olan kelam bu örneklerden biridir (Şekil 7). Bu durum da açık bir biçimde Şah Hatayi'nin söz konusu Alevilerin nezdinde önemini gösterirken Anadolu ve Tarihî Azerbaycan'ın güneyinde yüz yıllar boyu Alevi inanç sistemini yaşayan ve yaşatan insanların arasında bir köprü ve birleştirici unsur mahiyetinde olduğunu göstermektedir. Tabii ki bu durum sadece Şah İsmail Hatayi ile sınırlı değildir.⁴⁰ Zikredilen bölgede bulunan kimi cönk ve defterlerde Pir Sultan'a ait kelimelerin/deyişlerin bulunması, kimi zaman bu kelimelerin kelimeleri -şirin vezni ve anlamını bozmadan- Anadolu ağız özelliklerinin dışında Azerbaycan Türkçesi'nin unsurlarını taşıması da bu Hak erenlerinin geçmiş zamanlarda her iki tarafta bilinirliği ve yaygınlığını göstermektedir. Tespit edilen Pir Sultan kelamı ise bu örneklerden birini teşkil etmektedir (Şekil 8).

Bütün bunlar da Alevi inanç sisteminin eski zamanlarda her iki coğrafyada benzer bir biçimde şekillendiği ve geliştiğini göstermektedir. Ne var ki inançlar zaman içinde dönemin sosyo-kültürel, siyasi ve ekonomik şartlarına göre tekrardan şekillenebilir ve bazen değişim gösterebilir. Ancak söz konusu inançların temel öğeleri sabit kalır ve asırdan aşırı aktarılır. Bu sebepten görünüşteki bazı farklılıklar yol bir ve süre bin bir ilkesi doğrultusunda bir inanç sisteminin esas ilkelerini sorgulamaya yol açmamalıdır.

Sonuç

Şah İsmail Hatayi, Anadolu coğrafyasında eskiden beri yaşayan Aleviler için başta anılan kutsal şahsiyetlerden biri olmuştur. Şah İsmail söz konusu coğrafyada Hacı Bektaş Veli'den sonra önemli bir karizmatik şahsiyet olup kutsiyetle anılmıştır. Hatayi, Bektaşilik tarihindeki Balım Sultan gibi Alevilikte yeni bir sayfa aralamış ve ismi Alevilerin ibadeti olan Cemlerde sıklıkla anılmıştır. Söz konusu Şah İsmail Hatayi, Anadolu Alevilerinin nezdinde tek boyutlu bir karakter değildir. O hem bir Alevi

40 Alevi-Bektaşî şiir geleneğinin Alevi inanç sistemini yaşayan ve yaşatan insanların arasında bir köprü ve tutkal mahiyeti, sazın ve sözün sultanlarının bütün şiir verimlerinde kendini göstermektedir. Bu ulu ozanlar, tarihî Horasan'dan Anadolu'ya birliği ve diriliği taşıyarak yol ve süreğin kuşaklararasılığının sağlanması amacıyla talip topluluklarını kelimeleriyle birçok açıdan eğitmişler, toplumsal bütünleşme için güçlü bir model oluşturmuşlardır (Akın ve Üstündağ, 2024).

imparatorluğun kurucusu hem bir edip ve hem bir inanç önderidir. Bu sebeptendir ki Şah İsmail, yüz yıllar boyunca Türkiye ve Balkanlar Alevilerinin sevgi ile bağlandıkları kalıcı kutsal şahsiyetlerden olmuştur.

İran ise Tarihi Azerbaycan'ın büyük bir bölümünü içinde barındırdığı, Tarihi Horasan'ın doğu eyaletlerini kapsadığı, Safevi tarikatının tarih sahnesine çıktığı Erdebil ve bu tarikattan mütevellit devletin resmi olarak kurulduğu ilk başkenti içinde barındırmaktadır. Bunun yanı sıra İran ciddi manada Ehl-i Hak Alevilerin yaşadığı coğrafyadır. Bütün bu bilgiler hesaba katılınca, Şah İsmail Hatayi'nin anılan Ehl-i Hak Alevileri içinde de bir kutsal şahsiyet olarak görülmektedir.

Hatayi isminin Ehl-i Hakların farklı dillerde yazılmış kutsal metinlerinde görmek mümkündür. Goranice yazılan defteri Gûre Serencamında Şah Hatayi zikredilen inanç sisteminin ilk yedileri ve kutsiyet açısından bütün Ehl-i Haklar arasında yüce bir yere sahip olan Şah Hûşîn ile ismi birlikte anılmaktadır. Şah Hatayi bu serencamda Hûşîn'in donu olarak tanıtılmıştır. Bu durumun Ehl-i Haklar tarafından kabulü önemlidir. Öyle ki kaynakta geçen bu inanış sonraki zamanlarda kaleme alınan diğer birçok yazma eserde kalıplaşmış bir dörtlük halinde veya bu dörtlüğün meşhur dizisinin farklı dizeler eşliğinde kayda geçtiği görülmektedir.

Şah Hatayi, diğer hanedanlarda kimi zaman Sultan İshak'ın taliplerinden, Baba Yadigâr'ın kimi zaman ise Ehl-i Hak yedi hanedanlarından bir diğeri olan Âlî-kalenderî Hanedanı'nın ilk mürşidi Âlî-kalender'in zuhuru olarak tanımlanmıştır. Bu durum da Şah İsmail Hatayi'nin Ehl-i Hak hanedanları tarafından benimsendiğini göstermektedir.

Şah Hatayi ciddi bir nüfusu olan köklü Alevi hanedanlarından olan Ateşbeygiler nezdinde başka bir yere sahiptir. Öyle ki bu hanedanın serencamında Erdebil Dergahı'nın kurucusu Şeyh Safi'ye uzun uzun yer vererek devletin kurulacağı müjdesi Sultan İshak tarafından verilir ki bu da Safevi Devletinin Sultan İshak tarafından kutsanmışlığını göstermektedir. Ancak Ateşbeygi Hanedanı nezdinde Şah Hatayi sadece Serencam ile sınırlı kalmamıştır. Bu hanedanın kutsal kişilerinden Şah Ateşi'nin iki kardeşi Han Cemşid ve Han Elmas, oğlu İmamkulu Han ve Kacar döneminde yaşayan Şah Hasan Ağa'nın kelimelerinde Şah İsmail saygı ile anılmıştır. Hatayi'e olan sevgi ve saygı Ehl-i Hak gûyendelerinin kelimelerinde aslî gûyendelerden biri olan Kuşçuoğlu'nun kelimelerinde görülmekte olup Dede Saîl, Hüseyin Abdal ve Ali Eşref Han gibi kişiler tarafından çokça zikredilmiştir.

Bütün bunların yanı sıra Şah Hatayi kelimeleri olarak bilinen kimi kelimelerin farklı Ehl-i Hak cönk ve kelam defterlerinde bulunması, Hatayi'nin yüz yıllar boyunca bu insanlar arasında yeri ve saygınlığını göstermektedir. Fakat unutulmaması gereken konu bu çalışmada verilen örneklerin belli bölgelerden sayısız belgeler içerisinde elde edilen ve kullanımı için izin alınan belgelerdir. Tabiidir ki zaman içerisinde bu farklı dillerde farklı kaynakların ortaya çıkacağı ihtimal dahilinde ele alınmalıdır.

- AKIN, Bülent (2020). *Kızılbaş Oğuzlar ve Şah İsmail'in Anayurdu Diyarbakır*. İstanbul: Kitabevi.
- AKIN, Bülent (2017). "Alevilikte 'Ocak': Kavramsal Çerçeveye ve Tarihî Arka Plana Yeni Bir Bakış". *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*. 2017/2. 239-264.
- AKIN, Bülent (2016). "Ehl-İ Haklarda Kelâmhânlık Geleneği ve Kelâmhân Defterlerinin Geleneğin Korunması ve Aktarımındaki Rolü". *Millî Folklor*, 100-115.
- AKIN, Erdem (2021). "Sanal Ortamda Veli Kültünün Yeniden İnşası: Hacı Bektaş Veli Örneği" *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 2021/4. 118-134.
- AKIN, Erdem (2022). "Kutsal'dan Kurgu'ya: Alevi-Bektaşî Ziyaret Kültürünün Talip Apaydın Romanlarına Yansımaları." *Alevilik-Bektaşîlik Araştırmaları Dergisi*. 2022/26. 106-134.
- AKIN, Erdem ve Üstündağ, Kader (2024). "Horasan'dan Anadolu'ya 'Birlik, İrlik, Dirilik'; Alevi-Bektaşî Sazın ve Sözü'nün Sultanlarında Toplumsal Bütünlük" *Alevilik-Bektaşîlik Araştırmaları Dergisi*. 2024/29. 37-91.
- BAHARLU, İlgar (2021). *Şah'ın Bahçesinde Şah İsmail Öncesi ve Sonrası Kızılbaşlık*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- CEYHÛN-ÂBÂDÎ, Hac Nimetullah (1982). *Hakkül-hakayık Ya Şahname-yi Hakikat*. Tahran: Kitaphane-yi Tahûrî.
- EL-KÜLEYNÎ, Muhammed bin Yakup (---). *Usûl Min el-Kâfî*. Beyrut: Darü'l-Ezvá'.
- ERSAL, Mehmet (2019). *Alevi Cem Zâkirliği*. Ankara: Barış Kitebevi.
- ERSAL, Mehmet (2016). *Alevilik: Kavramlar ve Ocak Sistemi Çabuk Harzısı Örneği*. Ankara: Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yayınları.
- ER, Piri (2014). *Yaşayan Alevilik*. Ankara: Barış Kitap.
- ERÖZ, Mehmet (1990). *Türkiye'de Alevilik Bektaşîlik*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Gölpınarlı, Abdülbaki (2019). *Vilâyet-nâme*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- HÜSEYİNÎ HATUNÂBADÎ, Abdülhüseyn (1974). *Vakayi-i Senin ve el-avam*. Tahran: Kitapfuruşî-yi İslamiyye.
- İLÂHÎ, Nûr-Ali (1995). *Bürhan'l-Hak*. Tahran: İntişarat-ı Ceyhun.
- IVANOV, Vladimir Alexeyevich (1950). *Mecma Resail ve Eşar-ı Ehl-i Hak Zeyl-i Tezkîre-yi 'Ala*. Mumbai: İntişarat-ı encümen-i İsmailî.
- KARACA, İbrahim (2021). Ehl-i Haklar'da Yediler. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*. 147-157.
- MUNAZZAMÎ, Erdeşir (2020). Hastgah ve Caygah-ı Meslek-i Ateşbeygî. *Pejubişname-yi Mezahib-i İslamî*. 168-191.
- OCAK, Ahmet Yaşar (1984). *Türk Halk İnançlarında Evliya Menkıbeleri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- OMİD, Ferman (2022). *Seyit Muhammed Kelerdeştî der Ayine-yi Esnat*. Tahran: İntişarat-ı Mevla.

- ÖZMEN, İsmail (1998). *Alevi-Bektaşî Şiirleri Antolojisi* (Cilt II). Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- RAFET CAN, Reyhan (2023). İran'da Ehl-i Hakların Kutsal Mekânları. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*. 57-73.
- RAHİMİ, Mehri ve İSMAILÂZER, Emir (2017). Kitabşinasi-yi Fırka-yı Ehl-i Kah (Yârsan). *Fısalname-yi İrfan-ı İslami*. (49), 119-138.
- ROSTEMİ, Mansur (2014). *Bazşinâsî-yi Ayin-i Yârsân (Ehl-i Hak)*. Kum: İntişarat-ı Şakir.
- SAFİZADE, Siddik (1997). *Name-yi Serencam ya Kelem-ı Hazâne*. Tahran: Hirmend.
- SEYİTOĞULLARI, M. Akif (2024). “Dünya Öküz ve Balığın Üstündedir” Hadisinin Coğrafya/ Astronomi Perspektifinden Arka Planı: Bir Kavram Analizi. *Atatürk Üniversitesi Yayınları*. 182-188.
- ŞEYH SADDUK (2002). *İlelül-Şerayî*. (Haz. T. Z. Tahranî) Kum: İntişarat-ı Müminin.
- TİMURİ, Siyaveş (2023). *Macmua Kelamat-ı Hazratı Ali Eşref Han Karagözli*. Tahran: ---.
- YAMAN, Ali (2004). *Alevilikte Dedelik ve Ocaklar: Dedelik Kurumu Ekseninde Değişim Sürecinde Alevilik*. İstanbul: K.A.S. Derneği Yayınları.
- YAMAN, Ali (2006). *Kızılbaş Alevi Ocakları*. Ankara: Elips Kitap.

EKLER

اولم آخرم بیا
کلام دوره بابا خوشین
کا کار یا مرمو
چه طره گاهه سسم بود اودیار دیم گوره کنا چه نسدن چه بود
چشم یکی بی اسریش سزای بارش خالق بی گادش نمرد با
کا کار یا مرمو
دوره دکره ای یومه سالار چه حالت دین مکروی دزار
جلاله مرمو
ای کا کار یا سوار دانا ای حکمه آما چه صفت آسمانا
خلق لرستان دوزوش مرانا
کا کار یا مرمو
جلاله نه که زول نیوزوش مرانا صاحب طبل نوزوخدا شیر عترانا
ایم کرد و محمدن میرزا آمانا
خوشین مرمو
کا کار تو خلقت کرد خلقت دانا من یزدان نان چه کس مرانا

Şekil 1. Serencâm-Divân-ı Güre, Şah Hüşin Dönemi, ilk sayfası.

٤
 دبدب برود جهان بیدم جو ختم صراف جهانم می شامم بر
 ریحانه چاک حاضر بی حضور یار و حاضر کرب آماپی شکار
 یاران باور و پری خاوند کار
 کاکا ریامو
 مستیم از ضربات ولی از منی تقلم همه نقل است صریح منی
 عالم از من است من از منی
 ریحانه مرمو
 جد بالاتانی آما سواری جد بالاتانی
 خطانی خوشین خطانی تیغش مود و جد کاه و اماهی
 پیر خدر مرمو
 ریحانه ریحانه سوار دلیر در این وقت آمدی در حضور شمر
 پلنگ کاکا پنجه کفیل
 خوشین مرمو
 ریحانه بخش بریم در شون یاران بملن رده آمان نشان

Şekil 2. Serencâm-Divân-ı Güre, Şah Hûşîn Dönemi, Şah İsmail Hatayi'nin ismi geçtiği sayfa.

۱۳ شاه خوشین مرمو:
از ابر بهاران برآدم دمه را
از گدگ دنده بستنم بره را
دبر به هردو جهان به نیم جو نخرم
صراف هردو جهانم می شناسم همدا

آماسواری چه بالا طایلی
خطای خوشین خوشین خطای
تیتش مورو چه گاو تا حاضی
۱۶ شاه خوشین مرمو:

۱۳ ریگانه مرمو:
چا کا حاضر بی نه حضور یار
او حاضر مرکو آما پی شکلر
یاران بادرو پری خاوندکار

ریگانه ریگانه سولر دلیر
در این وقت آمده بخسور شیر
پینگ کاللا پیچه دستن گیر
۱۷ شاه خوشین مرمو:

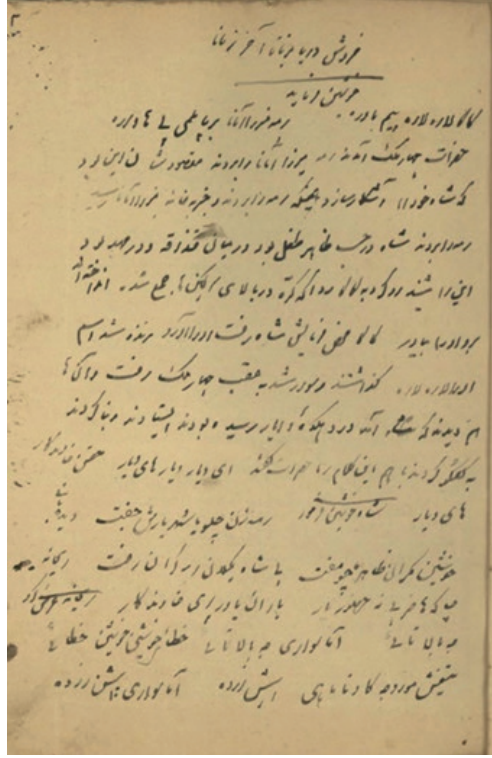
۱۴ کالاریا مرمو:
مستم از خرابات وی از می نه
تقلم همان نقل حریفم شش نه
ای عالمیان نشان دولت این است

ریگانه ریگانه بکش بریم ددشون یاران
بیردن رده آمانه نیشان
تا بینیم دیده خوششان
۱۸ چلوای مرمو:

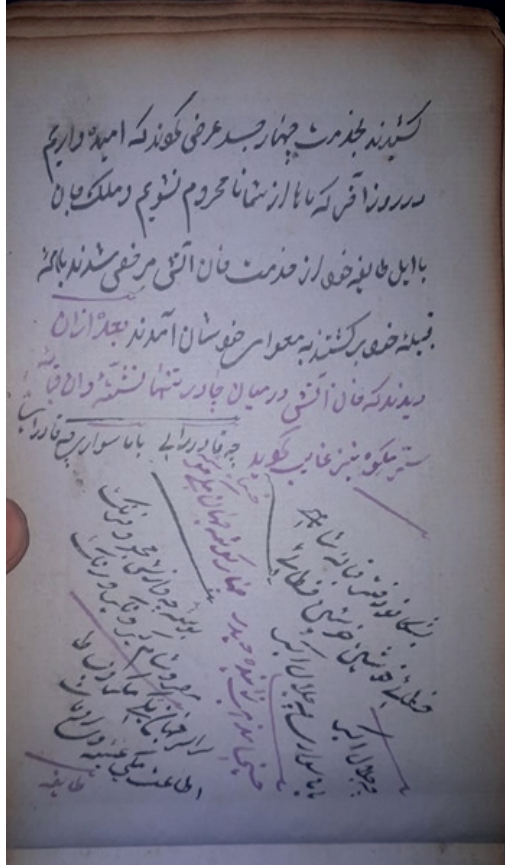
عالم هم از من است و من از وی نه
ریگانه مرمو:
چه بالا طایلی

۱۵

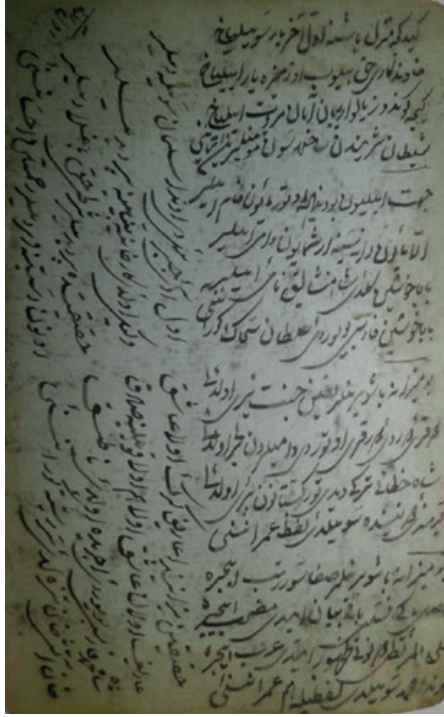
Şekil 3. Sâmü'd-Din Tebrizi'nin Defter-i Şah Hûşîn yazması, Şah İsmail Hatayi'nin ismi geçtiği sayfa.

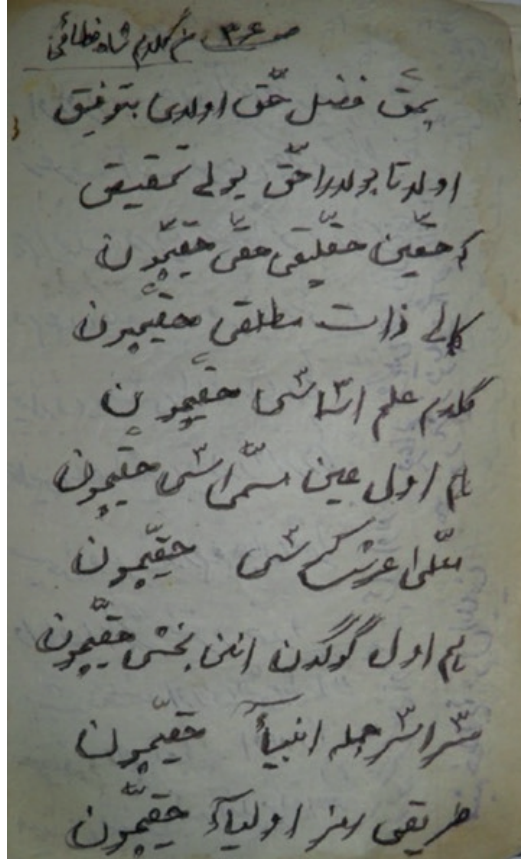
Şekil 4. Name-yi Serencam'ın Meclis yazma nüshası, Şah İsmail Hatayi'nin ismi geçtiği sayfa.

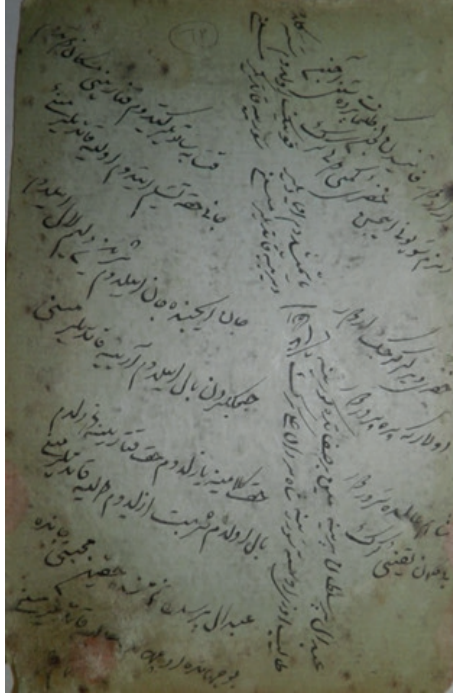
Şekil 5. Ateşbeygî Serencam'ının Kelârdeşt Nushası, Şah İsmail Hatayî'nin ismi geçtiği sayfa. Talikat-ı Tezkire'yi 'Âla (Tezkire'yi 'Âla ekleri, kelimalar bölümü, haz. Hanî, Müctebâ ve Dihkan, Mehdi).

Şekil 6. Talikat-ı Tezkire'yi 'Âla'da (Tezkire'yi 'Âla ekleri, kelimalar bölümü, haz. Hanî, Müctebâ ve Dihkan, Mehdi).

Şekil 7. Talikat-ı Tezkire'yi 'Âla (Tezkire'yi 'Âla ekleri, kelimalar bölümü, haz. Hanî, Müctebâ ve Dihkan, Mehdi). Şah İsmail Hatayı kelamının ilk sayfası.

Şekil 8. Talikat-ı Tezkire'yi 'Âla (Tezkire'yi 'Âla ekleri, kelimalar bölümü, haz. Hanî, Müctebâ ve Dihkan, Mehdi). Pir Sultan Abdal kelamı.